

Vajon érdekes-e ez? S ha igen, miért? Piketty Marxszal ellentétben nem hisz az apokaliptikus kimenetben. Szó sincs arról, hogy a g -nél nagyobb r szükségszerűen a kapitalizmus bukására vezetne. Sőt, amint látni fogjuk, Pikettynek van javaslata a „reformra” – amit Marx elképzelhetetlennek tartott. Marx szemében a tőkés társadalom „sátáni malom”, amelyen reformok nem segíthetnek, csak forradalmi megdöntése nyújthat megoldást.

Az én olvasatom szerint a tőkés gazdaságnak egyik alapvető legitimációs problémája – hacsak nem társul megfelelő társadalompolitikával – az új értéket nem termelő járadéknak a gazdasági fejlődésnél gyorsabb növekedése.

Marxszal és Ricardóval ellentétben Pikettynek van egy számára fontos hipotézise a társadalmi mobilitásról is. A 424. oldalon azzal érvel, hogy a XIX–XX. század fordulóján, legalábbis Franciaországban az összes vagyonnak mintegy 80–85 százaléka örökölt vagyon volt, az 1970-es években már csak 45 százaléka, 2010-ben viszont már 66 százalék ez az arány, és századunk végére elérheti a 90 százalékot. (Ugyanezt a trendet találja az Egyesült Államokban is, l. 372. old.). Ha ez igaz, akkor a tőkére jutó járuléknak is egyre nagyobb hányada jut azokhoz, akik a tőkét örökölték, ami igencsak kétségbe vonja a piaci társadalmak meritokratikus öngazdálkodását.

Mindebből az következik, hogy a jövedelmeknek, egy egyre zsugorodó felső osztály vagy réteg jövedelmének egyre nagyobb hányada nem munkából (vagy profitból), hanem járadékból származik.

Ez a felismerés a posztkommunista és különösen a magyar gazdaság fejlődésének értékelésében is fontos. Bár több posztkommunista társadalomban a GINI is magas értéket ér el, egyesekben – így Magyarországon is – gondot nem a magas GINI, hanem a magas járadék okoz. De ne nézzük csak a saját köldökünket: miből származott Berezovszkij hatalmas vagyona? Az a zseniális ötlete támadt, amikor a keményvaluta-bevétel reményében engedélyt adott neki az akkor még szovjet külkereskedelmi minisztérium, hogy Ladákat exportál-

jon nyugatra, akkor a nyugati piacon eladhatatlan Ladákat kivitte a szovjet határon, másnap reimportálta s beszerzett felárral értékesítette a szovjet hiánygazdaságban. Az így szerzett jövedelmet svájci frankra váltotta. Mivel időközben a rubel árfolyama zuhant, a svájci franké pedig emelkedett, Berezovszkij óriási járadékhoz jutott anélkül, hogy egy fillérrel is hozzájárult volna az orosz gazdaság növekedéséhez... (Simicskától, Puchig, Mészárosról Gyurcsányig a milliárdos vagyonok felhalmozásának forrása nem profit, hanem járadék volt.) Ez történt persze „kicsiben is”: a trafikmutyi nem más, mint szerény járadék átutalása a korábban dohányárúsításra jogosult kis üzletektől a ma dohányárúsítási monopóliummal rendelkező üzletekhez (amelyeknek tulajdonosai a politikai hatalom kliensei). Pikettynek igaza van: így alakul ki a patrimonialis kapitalizmus, illetve a patrimonialis középosztály, amely az „illiberalis demokrácia” fő politikai támasza.

A „dicsőséges három évtized” tehát a kapitalista társadalom egy viszonylag rövid, meglehetősen meritokratikus korszaka volt, de ma már a tőkés társadalom is egyre inkább „rendi” jellegűvé válik, hasonlóvá ahhoz, ami egykor hagyományosan volt, ahol a privilégiumokat egyre inkább az öröklés határozza meg. Az ebből fakadó legitimációs válságot a szabad piacgazdaság nem tudja felszámolni: az egyetlen lehetséges megoldás a társadalompolitikai beavatkozás. S mivel ennek a legitimációs problémának a gyökere a vagyonban s nem a jövedelemelosztásban van, a megoldás Piketty szerint a jövedelem adóztatása helyett a vagyon megadóztatása.

Mindez racionálisnak hangzik, ám kérdés, gyakorlatilag kivitelezhető-e. A jövedelemadó helyébe lépő „globális” vagyonadó ötlete politikailag nem könnyen megvalósítható. Bármennyire koncentráliódik is a vagyon a felső 1 százalék, vagy akár 0,1 százalék kezében (erre mutató tendencia 1987-ben 140 milliárdos volt a világon, akik az összes vagyon 0,4% százalékával rendelkeztek; míg ma mintegy 1400 milliárdos birtokolja az összes vagyon 1,5% százalékát), még mindig számottevő vagyon (főleg ingatlan-

vagyon) van a közép- és felső középosztály tulajdonában. Ők, akik aligha támogatnák a váltást a jövedelemadóról a vagyonadóra, népes szavazótábor jelentenek. Az is nehézséget okoz, hogy bár a jövedelmek elfogadhatóan jól mérhetőek, a vagyon (és a járadék!) hasonló pontosságú mérése egyelőre nem lehetséges.

Bár szimpatikus és elméletileg meggyőző Piketty érvelése a vagyonadó mellett, bevezetésének politikai esélye a demokratikus társadalmakban meglehetősen csekély. Végezetül: Piketty nagy újítása a vagyon és a járadék középpontba állítása. Csakhogy bármennyire fontos lenne is elméleti szempontból a járadék elkülönítése a munkajövedelemtől vagy a profittól, empirikusan szinte megvalósíthatatlan. Stiglitznek igaza van: Piketty nagy hibája a tőke és a vagyon összemossa. De legyünk méltányosak: elkülönítésük további 800 oldalt igényelt volna (ha egyáltalán ilyen röviden megoldható). Ha Piketty könyvének szerkesztője lettem volna, akkor a „Vagyon a 21. században” címet javasoltam volna – azzal a kiegészítéssel, hogy az $r > g$ egyenletben r a *rent* rövidítéseként a járadékot, s ne a profitot jelölje.

SZELÉNYI IVÁN

Oplátka András: Németh Miklós: „mert ez az ország érdeke”

Helikon, Bp., 2014. 438 old. + fotómelléklet, 3990 Ft

Németh Miklós 1988-ban, 40 évesen került a miniszterelnöki posztra, és lett az MSZMP Politikai Bizottságának tagja. Ekkor egy éve volt a párt gazdaságpolitikai titkára, azt megelőzően egy évig a Központi Bizottság osztályvezetője. Nem páratlan, de azért kivételesen gyors karriert futott be a pártállamban. Hegedüs András 1955-ben, nem egészen 33 évesen lett miniszterelnök, Maróthy László is nagyjából ennyi idős volt, amikor a Kádár-korszakban a Politikai Bizottságba került, de sorolhatók lennének

40 évesnél jóval fiatalabb miniszterek is. Az országot irányító kommunista párt főnökei mindannyiukat alkalmasnak tartották arra, hogy a párt akaratának fegyelmezett végrehajtói és kevésbé formálói legyenek. Hegedüs miniszterelnökként szégyenletes szerepbe került, de aztán néhány év múlva, szociológusként megbecsülést szerzett, igen kritikusan látta korábbi önmagát. Maróthy érdektelen epizód maradt a rendszer történetében. Németh az 1988 novemberétől a demokratikus választásokig, 1990 májusáig működő kormány élén álló miniszterelnökként azonban fölnőtt a váratlanul megváltozó új helyzethez. Ez sem páratlan, hiszen Nyers Rezső, aki 37 évesen lett pénzügyminiszter és 39 évesen az MSZMP gazdaságpolitikai titkára, a maga idején, az akkori normákhoz és korábbi önmagához képest meglehetősen messze jutott a kommunista gazdasági rendszer megreformálásának szándékával. Mindenestre Németh Miklós miniszterelnöki tevékenysége alapján remélni lehetett, hogy 25 évi érdemi hallgatás után érdekes, komoly könyvben számol be, hogyan látja egykori önmagát, a rendszerváltást.

A miniszterelnökségéről szóló művet szerzőként azonban nem ő, hanem az 1942-es születésű Oplátka András, a térségünkről legtöbbet tudó nyugati újságírók egyike jegyzi, aki évtizedeken keresztül volt a rangos *Neue Zürcher Zeitung* szerzője, szerkesztője, egyebek között a nyolcvanas években négy évig moszkvai, a kilencvenesekben budapesti tudósítója, történeti munkái révén az MTA külső tagja, korábban magyar szépirodalmat is fordított németre, egyetemeken oktat.

Mint a kötet *Bevezetőjéből* kitűnik, a munka alapját egy Német Miklóssal készült többnapos mélyinterjú adja. A könyv nagyobb része Németh Miklós egyes szám első személyben előadott mondanivalója, amelytől első ránézésre is, más betűvel szedve elválnak az „idegen” szövegek. Oplátka olykor kommentálja Németh szavait, felidézi saját személyes emlékeit, de többnyire háttérben marad. Ezeket a reflexiókon kívül egy-egy ügyben a pályatársakat és másokat reagáltat arra, amit a volt miniszterelnök mond, olvasha-

tunk néhány dokumentumot is. Megszólalásaiban, mások idézésében a szerző igen lojális hőséhez, döntően megerősíti, legfeljebb finomítja Németh Miklós interpretációját. Ez a technika nyilván a kötet elkészítésének kimondott vagy kimondatlan feltevéle volt.

A mű harmadik alkotója Jenei György. Németh Miklós meglehetősen sűrűn hivatkozik rá, de tanúként Oplátka is idézi őt. Kitűnik, hogy a mélyinterjúnak nevezett beszélgetésen mint a volt miniszterelnök barátja, egykori tanácsadója mindvégig jelen volt, bár tételesen nem említi, nyilván annak alakulásában is kapott szerepet. (Dr.) Jenei György szaklektorként jegyzi is a könyvet.

A végeredmény, az elkészült könyv szempontjából nem meghatározó, de azért érdekes lett volna, ha közlik: ki és miért érezte úgy, hogy 25 év hallgatás után most kell Németh Miklósnak megszólalnia, most érkezett el a pillanat, amikor indokolt változtatni a helyzeten, miszerint – ahogy a fülszövegben is kiemelik – „a Németh-kabinetet utólag csak kevesen tartják számon a rendszerváltás aktív, az eseményeket formáló elemeként”. Bár – tegyük hozzá – az igényesebb történeti munkák helyi értéken kezelik szerepét, munkálkoda igazán soha nem váltott ki nagy érdeklődést, legfeljebb az MSZP utalgatott rá, amikor saját szakértelmét kívánta bizonyítani. Ezzel együtt is joggal hivatkozik a könyv arra, hogy Németh a történetek interpretációját nem nagyon alakította. Még az 1989-es határnyitás dicsőségét is kisajátíthatta Horn Gyula. De miért épp most merült föl a dolgok helyzetétele? A rendszerváltás iránti érdeklődés finoman szólva is szerény. Esetleg Németh Miklós magának eleve 25 évet adott a hallgatásra? Vagy eddig várt, de tovább nem akar, nem érdekeli, hogy a téma nem kurrens, a könyv megvan, ha nem most, majd máskor előveszik, átértékelik a közismereteket? Esetleg a kívülálló Oplátka érezte úgy, hogy szükség van egy ilyen könyvre? Mindez azért is érdekes lenne, mert Németh és Oplátka pályájának ismeretében egyáltalán nem tűnik evidensnek, hogy alkotótársként egymásra kellett találniuk.

Nem világos, kire, milyen ismeretekre kalibrálták az olvasó tájékozottságát. Mintha a könyv alkotói evidenciának tekintenék, hogy mindenki jól kiismeri magát az állampárti rendszer hierarchiájában. Pedig még a most 45-50 évesek vagy idősebbek sem feltétlenül igazodnak el a központi bizottsági titkárok, politikai bizottsági tagok, egyáltalán, a párt és az állami vezetők útvesztőjében. Hát még az elmúlt 25 évben felnőttek. Bár Németh Miklós elbeszéléséből természetesen világossá válik, hogy milyen jelentős ugrás volt számára, amikor igen fiatalon a Központi Bizottság, magyarul a pártközpont munkatársa lett, de az a laikus számára egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy ez egykor mekkora hatalommal járt, vagy amikor, egyébként még Kádár regnálása idején, kinevezték a párt gazdaságpolitikai titkárnak, akkor ezzel az egész, döntően állami tulajdonú gazdasági, pénzügyi rendszer főnöke lett.

Vagy itt van például az egykori miniszterelnöki tanácsadók ügye. Németh Miklós sokszor emlegeti őket, Jenei Györgyöt és Mohai Lászlót, de egyikük sem olyan közismert, hogy érthető lenne, miért nem közlik, kik ők. Arról sem esik szó, hogy miért éppen ők kapták ezt a feladatot. Egyáltalán, hogyan vettek részt a döntési folyamatokban? (Mohai Lászlóval egyébként Németh az MSZMP-központ Gazdaságpolitikai Osztályán dolgozott együtt, Jenei Györgyöt a Közgazdasági Egyetemről ismerhette, filozófiaoktatóként tanára is lehetett, majd amikor már Németh népgazdasági tervezést tanított, kollégák lettek, miközben egy ideig az MSZMP Központi Bizottság munkatársa is volt. Mohai a rendszerváltás után különböző országokban Magyarországon nagyköveteként működött, Jenei sok más tevékenység mellett szinte folyamatosan tanított a Közgazdasági Egyetemen, 2012 óta professor emeritus.) Mivel ma természetesen, hogy egy miniszterelnök, egy vezető politikus mellett tanácsadók működnek, azt is érdemes lett volna közölni, hogy a kommunista rendszerben Németh miniszterelnöksége előtt hivatalosan nem létezett ez a munkakör.

A memoár – leginkább ennek nevezhető a könyv – meglehetősen

kötetlen műfaj. Olykor komoly szépírói erényekkel íródik, olykor csak igényesen, de értékét az adja, hogy hiteles képet ad a valamiért érdekes, olykor a közéletben jelentős szerepet játszó, nemegyszer egy társadalmi réteget, gondolkodásmódot reprezentáló szerzőjének belső világáról, körülményeiről, cselekedeteiről. Esetleg egy memoár érdekessége pusztán az, hogy meglepő, addig ismeretlen tényeket, összefüggéseket tár a nyilvánosság elé. Nos, a Németh miniszterelnökség vezető életéről és kormányzati munkájáról szóló munka korrekten, de semmiképpen sem irodalmi igénnyel íródott. Nem közöl nagy leleplezéseket, meglepő újdonságokat, ami nem jelenti azt, hogy köztörténeti ügyekben ne árnyalná az eddigi képet, sőt olykor ne szeretne szenzációsnak szánt bejelentéseket tenni. Elemzéseiben, önelemzéseiben nem törekszik mélységek feltárására, jó esetben a felszínen mozog, történeteket mond el, rosszabb esetekben egyenesen érdektelen. A könyv feltűnő hiányossága, hogy nem beszél Németh Miklós utolsó másfél évtizedéről, amióta eltűnt a nyilvánosság elől. Életének ez az időszaka kevésbé közérdekű ugyan, de mégis hozzátartozna a pályához. Érdekes persze annak bemutatása, hogy amikor már eléggé egyértelmű volt a kommunista rendszer szétesése, és megszűnt a monolit pártakat, hogyan távolodott a miniszterelnök és kormánya az állampárt közvetlen irányítása alól, de ez már eddig is jórészt követhető volt. Izgalmasabb annak megismerése lenne, hogy amikor még nem látszott a rendszer vége, hogyan képzelte a világot Németh Miklós, hogyan reflektál egykori önmagára. Attól válna a mű fajsúlyossá, ha az olvasó őszinte, hiteles képet kapna a békés rendszerváltás levelezésében valóban érdemi szerepet játszó, a kommunista rendszer utolsó időszaka káderének fejlődésregényéről.

Németh azt mondja a kommunista rendszerről: „A kettős tudat, hogy hazugságban élünk, de ebben kell élnünk, legalábbis bennem nem az autonóm polgár ellenállását ébresztette fel, hanem – apám példája is erről szólt – a túlélés ösztönét. A meggyőződést, hogy az adott körülmények közt

is túl kell élnünk, és erre kell berendezkednünk. Azt hiszem, ezzel többé-kevésbé az egész ország így volt.” Máshol: „Pontosan tudtam, hogy az egész rendszer hazugságra épül – ezt azzal együtt tudtam, hogy párttag, és éppen azért, mert 1988 májusa óta PB-tag is voltam.” A látszólagos önbírálat, miszerint nem autonóm polgárként viselkedett, nem fedi el, hogy 25 évvel a rendszerváltás után ezek lapos, komolytalan, az egész mű hitelességét romboló szövegek.

Az olvasó tudomásul veszi, Németh Miklóst társadalmi háttere, környezete konformista irányba terelte, bár tudja, a determináltság ebben a tekintetben azért korlátozott, egy idő után szuverén döntésekről van szó. Nem kifogásolható, hogy nem esik szó arról: azért voltak, akik másként éltek, gondolkodtak, mint ő: kevesen, akik súlyos hátrányokat vállalva nyíltan szembefordultak a hazugsággal, jóval többen, akik egy határon túl nem voltak hajlandók a mimikrire. De az már joggal felvethető, hogy Németh életstratégiáját apjához hasonlítja. A papa parasztember volt, egyszerű téleszttag. Hogy ő és az ország többsége, ide érve a nyolcszáz ezer párttag nagyobb részét is, élni akart (mellesleg nem túlélni, hiszen ki tudta 1988 előtt, hogy véges történetről van szó), az az utókor számára talán érthető. Bizonyos posztoktól fölfelé azonban – és egy KB-osztályvezető már jóval túl van ezen a határon – messze nemcsak élni akaró közemberekről van szó, hanem a rendszer működtetőiről, akik nem pusztán szemek a láncban.

Nem mindegy az sem, hogy az iskolázott Németh Miklós mikor mit gondolt a rendszer hazugságának. 1975–76-ban például Amerikában volt ösztöndíjjal. A PB-tagság jó tíz évvel később milyen felismeréshez kellett? Ha azt írná, mondjuk, bizonyos pontig hitt abban, létezik jó szocializmus is, a rendszer javítható, ekkorra meg ekkorra azonban lépésről lépésre felismerte, hogy alapjaiban rossz a konstrukció, az ő lehetősége kihozni belőle a maximumot, sokkal hitelesebb lenne a történet. Ugyanez a nagyvonalúság, a saját fejlődéstörténet negligálása érhető tetten, amikor például Németh azt írja, hogy a párt gazdaságpolitikai osztá-

lyán, ahol helyettes vezető volt, még 1984-ben készítettek egy terjedelmes elemzést a Politikai Bizottság számára, amelyből a sorok között kiolvasható volt, hogy többpártrendszert és piacgazdaságot akarnak. Hogy hol tartottak akkor az előterjesztők a valódi, jelentős részben szükségszerűen magántulajdonra épülő piacgazdaság ügyében, az kérdés, és persze ezt sem ártott volna e helyen pontosabban jelezni. De hogy a többpártrendszerre még gondolni sem mertek, az bizonyos. Persze ha a volt miniszterelnök azt érti politikai pluralizmuson, amit két oldallal később, hogy ugyanis meggyőződésük szerint „a különböző érdekszférák” megjelenítésére, intézményes képviselőre alkalmas politikai struktúra a többpártrendszer, akkor más a helyzet.

Az olvasónak az a benyomása, a volt miniszterelnök, amikor bizonyos témákat szóba hoz, nem azért ír le valamit, mintha érdemi mondanivalója lenne, inkább csak egy státusából adódó normarendszernek kíván megfelelni. Sokszor csak odavet egy megjegyzést, amellyel bizony nem megy túl a közhelyeken, éppen ott marad abba a szöveg, ahol a folytatás lenne érdekes. Nyilván úgy véli, ezzel megfelelt a feltételezett elvárásoknak. Elmondja például, hogy édesanyja gyakran szomorúan emlegette a szülőfalujából elhurcolt zsidók közül volt barátnőit. Várnánk, hogy folytatódjon: és hogyan élte meg a mama mindezt 1944-ben? De több semmi. A zsidók vagyontárgyait ugyanúgy széthordták, mint a kastélyok berendezéseit – olvashatjuk Németh szavaiból –, nagyanyja tisztaszobájában is állt három így szerzett tonettszék, amelyre nem volt szabad leülni. Ennyi. Hogy ebből milyen kérdések következnek, s miért nem tette fel őket, vagy ha feltette, mit gondol, miért nem kapott választ, erről nem szól.

Németh nyilván úgy érzi, egy volt miniszterelnöknek arról is beszélnie kell, mit látott volna helyesnek kormányzása után. Sorolhatók az ügyek, amelyekben „én tudtam volna, mit kell tenni, de nem hallgattak rám” típusú furcsa, ki nem fejtett megjegyzéseket tesz.

Szerinte a magyar rendszerváltást két súlyos mulasztás, bűn terheli.

Az egyik, hogy nem voltak kerekasztal-megbeszélések gazdasági és társadalmi témákról. Ez a megjegyzés eleve érdekes, hiszen beállítása szerint a közjogi rendszerváltás is döntően a Németh-kormány érdeme, a kerekasztal-tárgyalások ebben játszott szerepéről szinte nem is beszél. Ezen túlmenően, a jelek szerint nem tudja, hogy az egykori ellenzék saját legitimitása hiányának ismeretében csak a demokratikus választások előfeltételeiről kívánt tárgyalni. Ráadásul kompromisszumként, az MSZMP igényére kezdődtek megbeszélések a gazdaságról, de érthető módon a tét nélküli diskurzus szintjén maradtak. Sajnos Németh nem fejt ki, hogy milyen keretek között, milyen hatáskörrel képzelel el utólag a hiányolt kerekasztalt. Pontosabban, egy helyütt azt írja: felmerült, mármint a kormányában, illetve – állítólag, bár ennek nincs ismert nyoma – próbálta az ellenzéknek is elmondani, hogy adjanak nekik egy-két évet, és ellenőrzött körülmények között „kitrágáznak”, sinre teszik az országot. Az olvasó csak hápog: még 25 év múltán sem világos, hogy a demokratikus választás tétje éppen az volt, ki kap felhatalmazást az ilyesmire. Kinek lett volna joga valamilyen magánfelhatalmazással ennek elébe vágni?

A másik nagy mulasztás – mondja – az ügynökkérdés. Most nem érdemes a rendszerváltás utáni kormányok felelősségét taglalni, mert tény, botrányos, ahogy az ügyet az elmúlt 25 évben maszatolták. De itt az merül föl: ha máskor nem, a Dunagate-ügy után Németh kormánya miért is nem vágott rendet? Lehet racionális magyarázat, például az amúgy is bizonytalan helyzetben a félelem a következményektől. Ennyi idő múltán azonban egy odavetett sajnálkozásnál többet is mondhatna, ha már szóba hozza a dolgot.

Aztán a két bűnös mulasztást kiegészíti egy harmadikkal: elmaradt a nyugati segély és szolidaritás. Egyrészt a belnémethez hasonló jellegű, közvetlen pénzügyi támogatást, szakmai tanácsadást, egy új Marshall-segélyt hiányol, ellenőrzött gazdasági-kereskedelmi intézményépítéssel. Másrészt azt, hogy Nyugat-Európában „fel sem merült, hogy néhány eladha-

tó kelet-európai termék előtt korlátlanul kinyissák a piacot”. Megint ott marad abba a szöveg, ahol érdekessé válhatna: hiszen ha valaki, Németh 1990 utáni, közel tízéves, az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Banknál (EBRD) töltött időszaka alapján nyilván jól ismeri, hogy milyen akadályai voltak az ilyen „jó lett volna” mélységű kívánságok megvalósításának. Azt azért megemlíti, hogy 2004 óta, amióta az Európai Unió tagja, Magyarország jóval több pénzt kapott, mint – ahogy írja – azt bárki is gondolta volna. Más kérdés, folytatja, hogy azt mire és milyen hatékonysággal használtuk. Hozzátehetjük: pedig ellenőrzés itt is volt, van, és egyébként európai felzárkóztatási támogatás már 2004 előtt is létezett.

Az EU másik eredendőnek nevezett bűne, a „mi lett volna jó” ügyben Németh negyedik bánata: az, hogy az unió föladata eredeti tervét, miszerint két lépésben veszi föl a korábbi szocialista országokat. Először a felkészültebbeket, majd egy következő lépcsőben az elmaradtabbakat. Pedig – írja –, „[h]a kezdetben bevettek volna két országot, akkor azok integrálására az első években több pénz jut, a többiekre viszont ezek példája húzó erővel hatott volna”. Nyilván Magyarországot az első két ország között remélte. Nem elmélyedve itt az ügyben, nem feszegetve a nemzeti önzés kérdését: nem az tűnt ki, hogy így is több pénzt kapott az ország a remélnél? És a térség országainak 2004 óta változó pozíciója mintha azt igazolná: a formális kritériumok közötti különbségek meghaladhatók, a felkészült Magyarországot előzik az eredetileg második hullámba szántak.

Németh leírja: ő kétkamarás parlamentet, félerős, a nép által választott köztársasági elnököt szeretett volna. Az elképzelt felsőházban az egyházak, az Akadémia és a kisebbségek képviselői kaphattak volna helyet. Az államfő nevezhette volna ki számos posztra a vezetőket, akik ily módon kikerülhettek volna az egymással küzdő politikai pártok szférájából. Nyilván nemcsak a kinevezés, hanem a jelölés jogát is az elképzelt elnökhöz telepítette volna, de ezt nem mondja ki, mert itt is csak odavetett megjegyzéseket tesz. Ki tagadná,

közjogi kérdésekben többféle elképzelés lehetséges – de 2014 Magyarországon azt hinni, mondani, hogy egy közvetlenül választott köztársasági elnök és kinevezettjei ab ovo a politika, a pártok fölött lebegő semleges lények volnának, hogy az egyházak, az Akadémia és a kisebbségek felsőháza valami más világot hozott volna – mondjuk így: – sajátos.

Németh Miklós nyilván úgy véli, a kényes ügyektől sem riad vissza. Viszátérően, bár a könyv egészén belül természetesen szűk terjedelemben beszél arról például, amit népi-urbánus ellentétnek nevez. Megállapítja, hogy a magyar társadalom átkos problémájáról van szó, amely a politikai áthallások miatt végzetesen és szinte reménytelenül mérgezett. Már az is jellemző, hogy politikai áthallásról beszél. Mit jelent ez e helyütt? Az ügyetlen fogalmazásnál nagyobb baj, hogy a tárgyalási mód félreviszi az eredeti, esetleg tisztos szándékot is. A kibontakozó kép szerint valójában fogalmi és tartalmi értelemben is különböző, bár egymással érintkező dolgokról esik szó, amelyeket differenciálatlanul, rendkívül felszínesen érint. E keretben beszél azokról a zsidó származású egyetemi társairól, akik szerinte, számon tartva egymás eredetét, klikkszerűen összefonódtak, és akik többsége – mondja – a kommunista rendszer ismert politikai figuráinak leszármazottja. Az ő viselkedésük természetes reakciójaként – ahogy írja – a vidékiek is összefogtak, többen szembefordultak az előbbiekkel. Aztán tágítja a témát, mondván: a zsidó (származású), nem zsidó megkülönböztetés mindenhol jelen volt, az egyetemtól a terfvhivatalon át a pártközpontig. (Itt Némethnél összezsúszik az önmegkülönböztetés a káderpolitikával, amely, miközben hivatalosan nem ismert ilyen szempontot, nagyon is igyekezett figyelni a vezetői posztokon a származási arányokra.) Közvetlenül az iméntiek után megemlíti a Rákosi-korszak vezetőinek, úgynevezett négyes fogatának zsidó származását, majd a következő mondatban azt olvashatjuk: „Mindennek fényében 1989/90-ben egyáltalán nem lepett meg, hogy MDF és SZDSZ alakult és állt egymással szemben. Meglepett viszont

mindkét oldal engesztelhetetlensége...” Vagyis: népi–urbánus ellentétnek nevezni mindezt itt eufemizmus, ráadásul nem politikai áthallásról, hanem primeren politikai ügyekről van szó, melyeket nem holmi áthallás, hanem az őszinte beszéd, a problémákkal, azok eredetével való szembenézés hiánya és a szándékos történelemhamisítás mérgez. Németh felületes megjegyzései nyomán a képlet végül is így áll össze: zsidó származású = kommunista felmenőkkel rendelkező, SZDSZ = ezek pártja; nem zsidó származású = vidéki, MDF = vidékiek pártja.

Oplátka ehhez a témához is megteszi a maga megjegyzését, amely ezúttal sajnálatosan nem árnyalja, inkább tovább torzítja Németh finoman szólva is elnagyolt társadalomképét. Az ő általánosító beállítása szerint a hatvanas évek egyetemi ifjúságának vidéki származású, ambiciózus elitje népi elkötelezettségű volt, de nem népieskedő, nem antiszemita, felemelkedni, de mást is segíteni, jobbítani akartak, a 68-as reform számukra azt jelentette: változtatni lehet a rendszeren. Az ezzel szembeállított, jórészt zsidó származású másik csoportból viszont sokan maoisták lettek, a vidékiek azt tapasztalták, „az egyetemi szervezetei vezetőségében van szemita összefonódás”. Habár nem feltételezhető a kötet alkotóiról, hogy elfogadnák saját nézetükként a rossz, hamis sablont, bizony művük azt sugalmazza: a zsidó származású akkor is felel a kommunista rendszerért, ha tudatos élete döntő részében szemben állt vele, a vidékit, népi származását pedig akkor is nemes célok vezérelték, amikor, akár igen magas poszton is, a kommunista rendszert szolgálta.

Az 1989-es helyzet jellemzésére, a szerző az egykori ellenzék álláspontjaként Tölgyessy Pétert idézi, aki ma is úgy látja, hogy „az akkori vezetőség akarta a reformokat, de meg kívánta tartani a hatalmat is”. Ez a kép annyiban finomítható, hogy egy idő után azért közülnék többen felismerték: az, amit reformként elegendőnek gondoltak, kevés, a rendszeren belüli úgynevezett modellváltáson túlfutnak a fejlemények. Kár, hogy Németh úgy állítja be, mintha ő és kormánya mondjuk 1989 májusában ugyanazt

látták volna célnak, mint az év végén. A Tölgyessytől idézettek annyiban is kiegészíthetők, hogy 1989 végére voltak, akik azzal is tisztába jöttek, hogy már nincs esély a hatalom megtartására. Közéjük tartozott Németh Miklós is, és ennyiben jogos a kötet kissé patetikus alcíme, illetve könyvbeli magyarázata, miszerint kormánya szigorú és nem választási gazdaságpolitikát képviselt. De csak ennyiben, és nem miniszterelnöksége, pályája egészére.

Németh Miklós hitelesen számol be arról, hogy a kormánya, miután függetlenebbé vált a szétesőben lévő állampárttól, fontos szerepet játszott a békés rendszerváltásban, a gazdaság menedzselésében, és meghatározó lépéseket tett a nemzetközi politikában is. Ugyanakkor nem csökkentené érdemeit, ha a tényeknek megfelelően jelezne, és még inkább az, ha érteni látszana az egykori ellenzék szerepét, álláspontját is. 1989–90-es pozíciójában persze annak volt jelentősége, hogy ő, ők milyen küzdelmeket folytattak az MSZMP/MSZP-n belül. 25 év távlatából azonban talán láthatná, hogy a miniszterelnöksége idejének intézkedései kívülről jórészt csak a helyzet, a nyilvánosság, az ellenzék által kikényszerített hátrálásnak, mások előremenekülésnek mutatkoztak. A példákat itt nem érdemes sorolni, elég egyetlen eset. Németh, mintha az ügynek semmi előzménye nem lett volna, elmondja, hogy 1989 október elejére a kormány törvényjavaslatban előkészítette, „ami az addig uralkodó MSZMP-nek a legjobban fáj: az állampárt számoljon el a vagyonával, vonuljon ki a munkahelyekről, és szűnjék meg a Munkásország”.

Oplátka itt Bozóki Andrást és Tölgyessy Pétert idézi, miszerint e kérdésekben a kormány az ellenzék kezdeményezést, a népszavazást igyekezett megelőzni, majd így folytatja: „A helyzetet mind Németh, mind Jenei fordítva látja: a kormány függetlenül cselekedett, az ellenzék tőle vette a kérdéseket...”, csak hozzájuk tette a köztársasági elnök választásáról szólót. A szerző itt nem emlékezteti a volt miniszterelnököt és tanácsadóját, hogy az ellenzék a kerekasztal-tárgyalásokon ekkor már hónapok óta követelte mindezt,

az SZDSZ és a Fidesz szeptember közepén egyebek között éppen ezen ügyek lezáratlansága miatt nem írta alá a tárgyalások eredményét rögzítő dokumentumot. Nem szól arról sem, hogy az akkori országgyűlés csak a várhatóan érvényes népszavazási kezdeményezés nyomása alatt fogadta el a három javaslatot, hiszen október elején az MSZP alakuló kongresszusa még elutasította őket.

Ha már a népszavazásról esik szó: a könyv egyik nyilván szenzációsnak szánt elemét nem Németh Miklós mondja el egyes szám első személyben, hanem rá hivatkozva Oplátka. Eszerint a népszavazás után három hónappal, a szavazólapok megsemmisítése előtt, Gál Zoltán megbízott belügyminiszter és a választási iroda vezetője arról tájékoztatta a miniszterelnököt, hogy a szavazatok számlálása, feldolgozása több helyen nem korrekt módon történt, kétséges, hogy Pozsgay Imre valóban elbukta-e a köztársasági elnök választásáról szóló kérdést. Arról a nem mellékes tényezőről azonban, hogy mi lett volna a módja a visszaélésnek, a választási bizottságok kijátszásának, ráadásul éppen abban a kérdésben, amely rendkívüli mértékben megosztotta a közvéleményt, így a szavazatszámológát is, nem esik szó. A szerző azért azt megemlíti, hogy Tölgyessy Péter kizártnak tartja az iménti állítás megalapozottságát.

Németh Miklós lényegében a tényeknek megfelelően írja le kormánya helyzetét a következőkkel: „A magyar átmenet egyik sajátosága volt, hogy a Németh-kormány politikai szereplővé vált [...]. 1989 májusától, az új kormány megalakulásának időpontjától az átmenet politikai erőterében önálló kezdeményező tényezővé vált.” (Most tekintsünk el attól, hogy 1989 májusában formálisan nem alakult új kormány, hat tárca élén személycseré történt, a Németh-kabinet új, immáron harmadik összetételében működött tovább.) A probléma az, hogy az imént idézettekhez hozzáteszi: kormánya „[e]gyenlő távolságot alakított ki az összes párttól”. Ez utóbbi kijelentés komolytalan. Egyrészt értelmetlen az összes pártból beszélni, amikor mindenféle pártkezdemények léteztek,

ugyanakkor, minden politikai különbség ellenére, akarva-akaratlanul közelebb állt a kormány tevékenysége a nyugatos berendezkedést, piacgazdaságot célzó törekvésekhez, mint a romantikus, nosztalgikus álmokat szövögetőkhöz. Az egyenlő távolság azért is abszurd, mert az egész kormány MSZMP-tag volt, az egyetlen Kulcsár Kálmán formális kivételével, aki – mint Szelényi Iván a közelmúltban írta – a szofisztikált apológia nagymestere volt. Nyers Rezső, Pozsgay Imre államminiszterek és Németh Miklós a legszűkebb pártvezetésben, a Politikai Bizottságban is benne voltak. Októbertől az ekkor alakult MSZP-t ugyanők, Horn Gyulával, a külügyminiszterrel kiegészülve elnökségként vezették is. Itt érdemes megemlíteni: a kötet mellékleteként közölt fényképek között szerepel *A második Németh-kormány* címet viselő csoportkép. Erről minden indoklás nélkül hiányzik a két államminiszter. Lehet, hogy csak formalitás volt Pozsgay és Nyers pozíciója? Aligha, hiszen például államminiszterként 1989 utolsó időszakától Pozsgay felügyelte a rádiót és televíziót.

Ismert, hogy Németh Miklós az 1990-es választáson független képviselőjelöltként indult és nyert egyéni választókerületben, de közben vezette az MSZP megyei listáját, és a párt országos listáján is szerepelt. A kettős státusz utólag is illusztrálja a Németh-kormány, a volt miniszterelnök függetlenségének jellegét.

Oplatka igyekszik árnyalni a képet. Azt írja: Némethnek nem sikerült elismertetnie azt az igényét, hogy a nemzet kormányát vezeti, mert bár önzetlenül az ország érdekében tevékenykedett, igénye elfogadhatatlanná vált, amikor a pártok eltérő értékrendjük alapján valamennyien a nemzeti érdekre hivatkoztak. Említi azt is, hogy az összefonódás az állampárttal még mindig erősnek tűnhetett. Ehhez érdemes hozzátenni: az olvasó elhiszi, amit Németh mond, hogy soha nem engedélyezte az ellenzék lehallgatását, ilyesmiből nem is profitált, semmiféle ilyen jelentést nem olvasott. Németh ugyanakkor ma is aránytévésztésnek látja, hogy a Dunagate néven ismertté vált botrányt magyar Watergate-ként emlegetik. Miért is? Ám függetlenül

a minősítéstől, az ellenzék egykori bizalmatlanságát, az állampárti örökséget erősen igazolta ez a történet, mint ahogy – egyebek között – a pártvagyon sorsa is.

Miniszterelnöksége második felében Németh Miklós valóban önfeláldozó munkát végzett, feleltette addigi pályája konformizmusát. Az EBRD alelnökéként is nyilván elismerést szerzett, ha tíz évig maradhatott hivatalában. Tiszteletet érdemel, hogy egy kisiklást – amikor 2002-ben jelentkezett az MSZP miniszterelnökjelölti posztjára – nem számítva, volt ereje távol maradni a nyilvánosságtól, a politikai ambícióktól. Visszaemlékezéseinek tisztes szándéka aligha kérdőjelezhető meg. De ha már 25 évet várt, készülhetett volna témájáról olyan könyv is, amely megfontoltabb, alaposabb, mélyebb, egyszóval fajsúlyos.

PETŐ IVÁN

Bajomi-Lázár Péter: Party colonisation of the media in Central and Eastern Europe

CEU Press, 2014. 209 old. \$60.00

Mitől függ, hogy egyes kormányok későbbnek mutatkoznak a média gyarmatosítására, mint a többi? Hogy erre a kérdésre válaszolhasson, a szerző megvizsgálja öt ország (Magyarország, Bulgária, Lengyelország, Románia és Szlovénia) két-két – bizonyos paraméterek szerint kiválasztott – kormányának jellegzetességeit és törekvését a média befolyásolására, illetve gyarmatosítására. A politika- és a médiatudomány kérdéseit és módszereit ötvöző kutatás tehát az öt nemzeti párt- és médiaszintér elemzésével rengeteg információt közöl, kiváló alapot nyújt a további kutatásokhoz. Az adatok összevetése után hét jellegzetességet azonosít Bajomi-Lázár Péter, amelyek valószínűsítik a

média pártgyarmatosításának fenyegető veszélyét.

A „média pártgyarmatosítása” terminust Petr Kopecký „az állam pártgyarmatosítása” (*party colonisation of the state*) kifejezésének mintájára alkotta meg, aki ezen azt értette, hogy a pártok a közszektoron keresztül gyűjtenek erőforrásokat és igyekeznek erős pozíciókat kialakítani. A jó pozíciókat a pártnak tett szolgálatokért adják cserébe, az erőforrásokat „pártközeli” zsebekbe irányítják át. Megállapítása szerint Közép- és Kelet-Európában a pártok szociális beágyazottsága gyenge és erőforrásaik szűkösek, viszont jóval erősebbek, mint a köztársasági elnök, a többi civil szervezet, a szakszervezetek és a fékek és ellensúlyok rendszerének egyéb elemei, s ennél fogva monopolhelyzetet élveznek a szakpolitika-alkotásban is. A közszektorból kivont erőforrások pedig magánvagyonokat gazdagítanak. (Vö. Petr Kopecký: Political parties and the state in post-communist Europe: The nature of symbiosis. *The Journal of Communist Studies and Transition Politics* 2006, 3. szám, 251–273. old.). Ennek megfelelően Bajomi-Lázár a média pártgyarmatosítását elhatárolja a média foglyul ejtésétől és a pártos médiától, és azzal definiálja, hogy a kormányon lévő párt a közmédiából erőforrásokat von ki – műsoridőt, frekvenciákat, jól fizető állásokat a médiahatóságnál és a közmédiánál; programfinanszírozásra, reklámra és újságtámogatásra szánt pénzeszközöket –, és mindezeket a javakat a párt támogatóinak juttatja korábbi vagy elvárt jövőbeni szolgálataikért cserébe. Az informális kapcsolatok rendszere és a klientalista kizsákmányolás témájában a szerző jelentős korábbi szakirodalomra támaszkodhat.

A pártok általi médiagyarmatosítás három típusát különbözteti meg: egypárti, többpárti domináns párttal, illetve többpárti, domináns párt nélkül – ebben a sorrendben fokozatosan nő a média szabadsága; a többpárti, domináns párt nélküli gyarmatosítás már szinte szabad médiát eredményez, hiszen a vélemények pluralitása megjelenhet a médiában, és a bizottságokban ülő, különféle pártkötődésű képviselők egymást ellenőrzik, korlá-